

Mindenért egészen

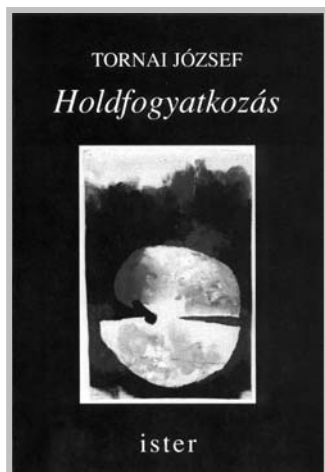
TORNAI JÓZSEF: HOLDFOGYATKOZÁS

Katartikus élményt ad Tornai József verseskönyve, a *Holdfogyatkozás*. A tragikus költői alaphelyzetnek klasszikus múltja van: a költő halott szerelmét siratja, s nemcsak emléket állít neki, hanem súlyos gondolatokkal birkózik. A hazai lírából éppen Tornai legfontosabb mestere, Szabó Lőrinc versciklusa, *A huszonhatodik év* a kézenfekvő példa, mely azonban csak jókora fenntartással mondható e kötet mintájának; a téma hasonlóságával együtt is ellenpélda inkább. Tornai esszéiből és nyilatkozataiból tudható, hogy mesteréhez ellentmondásos érzelmek fűzik. Fölnéz rá, csodálja, „félve tiszteli”, de nem őt szereti legjobban, és inkább különbözni akar, mint hasonlítani rá. Tőle eltérően nem „elemezni” kívánja érzéseit a szerelem és a halál közti mezsgyén, hanem az ősi, mágikus költészet totalitásigényével közelít a tárgyhoz, persze a huszadik századi ember tudatával, aki elvesztette ősi, természeti naivságát. Eszménykeresése és eszményítő szándéka

nem csupán a *homlokodtól fölfelé* húzódo, kortikális mezőn érvényes, hanem kiterjed az egész emberi létezésre, a halálon túlra is.

Tisztában van azzal, hogy önvizsgálata nem merülhet ki az ösztönök feltárásában és analízisében –, az egész emberiség közös tudását rá kell vetítenie saját érzelmeire, ha érvényes szavakkal kíván szólni a legnagyobb kérdésekről. Az „egész emberiség” néhány kikerülhetetlen névvel is összefoglalható. A háttérben ott van Szabó Lőrinc és Csoóri majd' húsz évvel ezelőtti kötete, az *Elmaradt lázalom* is. A kötet nyílt és rejtett utalásai alapján Goethe, Hölderlin, Baudelaire és T. S. Eliot azonosítható, továbbá az antik mitológia, Oidipusz király, majd Orpheusz és Eurüdiké legendája, a lélekvándorlás keleti filozófiákból eredő gondolata, és az a keresztény mentalitás, amely nevesítés nélkül is át- meg áthatja Tornai költészetét. Nem pusztán a lelkiismeret éberségéről van szó, bár ez is észrevehető szólama verseinek. A szeretet magasztaló önzésébe vegyülő önzetlenség, a végzeteszerű testiségen is átütő altruizmus, a másikkal szembeni alázat mozzanatát érzem itt keresztényi vonásnak, mely átüt a kíméletlen önismerettel és tényisztelettel megmutatott szerelmi egyenlőtlenségen, a férfi önként vállalt alárendeltségén.

Szabó Lőrinc híres, nagy verse, a *Semmiért egészen* szinte a visszájára fordul ebben a kötetben: a „Semmi” – amely ott alig több, mint a *minden* csereértéke a

Ister Kiadó
Budapest, 1999
158 oldal, 950,- Ft

férfiönzés részéről – itt démonikus nihil, amely *mindent* elvesz tőle: az öröme és a remények paradicsomát, a szerelmet. S még valamit: a küzdelem jogát azért, hogy ez a szerelem tökéletesedjen, s kiállja az idő minden próbáját, a kettejük harcát is beleértve. Tornai nem tagadja, hogy a szerelem „két önzés párbaja”, de azt igen, hogy az egyik szükségszerűen csak vesztes lehet. Olyan humanizmus ez, amely nem tagadja le a bennünk élő ragadozót, de meg akarja szelídíteni. A halál botránya az, hogy megakadályozza ebben a jóra törekvőt.

*

Az élet legnagyobb kérdéseivel szembesíti a költőt az alapszituáció: a szerelem és a halál szent és végzetes tényével. A halállal való szembesülés nemcsak általában az élet végességét tudatosítja, hanem a legfelsőbb fokon megélt élet, a szerelem mulandóságát is, mely a tragédia súlyával nehezedik a gyászolóra. A szerelem nem elmúlt, nem kifáradt vagy elhalt, a felek nem „elhidegültek” egymástól. A durván beavatkozó, hirtelen jött halál – egy bal-esetszerűen gyors lefolyású, kivédhetetlen betegség – erőszakosan elvágta egymástól az összetartozókat. Brutálisan megakadályozta esélyét annak, hogy a szenvedélyes szerelem letisztult szövetséggé alakuljon, s a felek közti érzelmi eltérés – a kötetben elsíratott hölgy érzelmi ingadozása és az őt megidéző férfi odaadó lángolása – kiegyenlítődjék, egyensúlyra leljen.

Tornai egy figyelemre méltó nyilatkozatában arról beszél, hogy a hazai líra történetében érdekes, láncszerűen ismétlődő motívumsorra találunk: „Petőfi azt mondta: szabadság, szerelem; Adynál azt olvassuk: politika és szerelem; József Attilánál: szellem és szerelem; Szabó Lőrincnél: racionalitás és szerelem; nálam pedig: filozófia és szerelem. Megfigyelhető, hogy ebben a képletben van egy változó és egy állandó. Az állandó: a szerelem.” Egyik legfontosabb kérdésünk, hogy vajon mi a

filozófia ebben a kötetben. Azért fogas kérdés ez, mert a versekben Tornai – szerencsére – sokkal kevésbé filozofál, mint emlékezünk. Metaforaalkotó költőként nevet ad érzelmeinek és asszociál. Vagyis költőként közelíti meg versei tárgyát. A filozófiát nem módszertani értelemben alkalmazza, hanem ott engedi szóhoz jutni, ahol találkozik a költészettel. A találkozási pont nem egyéb, mint a halál. A sztoikusok szerint – és nem csupán szerintük – a filozófia elsősorban elmélkedés a halálról. Tornai azonban nem azért elmélkedik a halálról, mert ez a létezés legfőbb problémája *általában*, és nem azért, mert az életösztön eredendően azt sugallja mindnyájunknak, hogy védekezzünk a halál ellen. Tornai számára egy kikerülhetetlen tény, egy pótolhatatlan veszteség okozója lett a halál; József Attilát szabadon idézve, a halál mint *nagy darab kőként ráesett valóság* realizálódik. A filozófia nem spekulatív eleme kötetének, hanem sorsszerűen kapott meditációs viszonyulás egy tényhez, a halálhoz. A lírai érzelmkifejezés kísérő szólama a filozófia, mely egyes pontokon fölerősödik, de általában alárendelt szerepet játszik egy másik szólammal szemben. Ez a szólam a gyász és az utóreflexek formájában kiolthatatlanul tovább élő szerelem, amely az érzelmek és az ösztönök csillapíthatatlan lázongását, kaotikus gomolygását és lázbeszédét a *pszichológia* síkján hozza közös nevezőre a halálról folytatott elmélkedéssel.

Kétségtelenül vannak gondolkodói naplóbejegyzésekre emlékeztető eszmefuttatásai és példálódzásai, mint például ez: „az angolban néha animal / love-nak mondják szenvedélyes / szerelemnek szokták fordítani / én a téboly fölemelkedő napjának / neveztem egyik legelső rólád írt / versemben később ilyenformán / próbálkoztam kísértés az agyamon-öleimen / kopár önimádat ez volt a harmadik / terminus technicusom egy / pillanatban

ezt is pontosnak éreztem / végül is nincs jobb mint / amit a halál írt *halállal / együtt ölelkező szerelem* igen azt hiszem”. Láthatjuk ebből, hogy míg a definícióalkotás szándéka a filozófiához húzza észjárását, addig a lírikusi érdeke változatlanul az érzelmkifejezés marad. Az érzelem tárgyi megfelelőit keresi a bölcsülethez húzó „terminus technicus”-okban, s nem valamilyen filozófiai tételt akar megfogalmazni. (Már az „azt hiszem” kifejezés is legfeljebb a filozófiai esszé, s nem a szakfilozófia felé vonja.)

Ami ebben az erősen intellektualizált szellemi magatartásban a lényeges: az ész erőfeszítésével ered az alig felfogható veszteség nyomán eluralkodó kétségbeesés nyomába, hogy indulatait megzabolázza, s a formátlan szenvedélyt a költői forma kereteibe foglalja. „Addig írom a verset / amíg utol nem érlek” – mondja a Semmibe távozottnak paradox közvetlenséggel.

Ha Tornaival kapcsolatban formaélményről beszélek, akkor nem elsősorban a hagyományosan kialakult poétikai formákra és szabályokra gondolok. Tornai nem „formaművész” a szónak abban az értelmében, amelynek alapján főként a Nyugat költőinek formaművészetéről beszélünk, főként Babitsra, Kosztolányira és Tóth Árpádra gondolva. Ő sokkal inkább koncentrálna a belső formára: a lélek megnyilvánulásaira, melyekből semmit sem hajlandó elszalasztani egy jó rím vagy egy pontosan betartott időmértékes ütem kedvéért. Ebben a kötetében a tőle megszokott szabadversformákon kívül számos szonett-, tercina-jelleget és más kötöttséget vállaló verse van, de egyik sem kínosan szabályos. Mindben szabadon kezeli a hagyományos versmodellt. Főleg a szótag-számláló módszertől tér el, de a rímtechnikája, a jambikus és az ütemhangsúlyos ritmuskezelése is gyakran rendhagyó. Téved, aki azt hiszi, hogy megfigyelésemet elmarasztalásnak szánom. A szabályok arra valók, hogy áthágják őket. Iga-

zodási pontoknak, a tánctér padlójára krétázott ábráknak, lépésvázlatnak érdemes tekinteni őket, amelyeket bárki bármikor átugorhat vagy rájuk léphet, ha pontosan tudja bemutatni azt a jelenetet, érzelmet és gondolatot, amelynek kifejezésére a produkció rendeltetett.

E verseskönyvben mindemellett észre kell venni azt a formai mozzanatot, hogy éppen a gyász és a kétségbeesés legszélsőségesebb lelkiállapotait megszólaltató verseiben vállal több kötöttséget, mint vállalt eddig egyébkor. Nemcsak a „szabályos” versek nagyobb arányára utalok, bár azt is érdemes észre venni. Hanem arra is, hogy számos esetben rátalál a dalformára. S ez azért lényeges, mert a sirató- vagy a gyászdal már a formájával teljesíti a dalműfaj rendeltetését, a zene érzelmkifejező és bánatot feloldó hatását. Mélyről jövő versélmények ezek, melyekben a közvetlenség éppúgy szíven üt, mint az énekelhető forma véglegesítő effektusa. A szó hagyományos (ha úgy tetszik, „nyugatos”) értelmében a kötet legszebb versének mondható a *Szemben halálnak játékával* című darab, mely a zsoltárok hangján zeng, és azt bizonyítja, hogy Tornai éppúgy képes a formaművészetre, mint formaművészként számon tartott pályatársai. Ez a vers annyiban is eltér a kötet egészétől, hogy megszólaltatja az *utánahalás* vágyát. Az pedig csupán természetes érzelmi felhangnak minősül ebben a könyvben, melynek más a fő motívuma. A könyv legizgalmasabb vonása, hogy megnyugvást nem találva folytatja szinte a közös életben elkezdett és tisztázatlanul maradt vitákat. És annyiban csakugyan a lélektan – és nem a filozófia – uralkodik a verseskönyvben, hogy a két fél párbaja nem marad abba, hanem folytatódik, állandóan beleütközve abba az abszurditásba, hogy az *ellenfél* nincs többé. A versek mégis a konkrétumok síkján folytatják ezt a küzdelmet, mert az *emlék* – mindaddig, míg az emlékezet ébren tartja – sosem ha-

lott, hanem *élő lelki valóság*. A hús emlékezete a vágyakozás formájában éppúgy konkrét, mint a szellemé, akkor is, ha most már nem materiális, hanem spirituális térben és időben működik ébren bár vagy álomban. A megoldatlan feszültség, mely a szerelmesek közt fennállt, nem szűnt meg a halállal, hanem jelen marad, és növeli a befejezetlenség érzését.

Csak néhány példát mutatok be a kínálkozó részletek sokaságából. „Többnyire akkor férköztem legközelebb / a mondjuk így énedhez mikor / megértetem milyen távol tartod / magad tőlem”. A szerelem sokszor paradox természetű, de ez *nem* a római költők „gyűlölve szeretésére” emlékeztet. Inkább a *föltétel nélküli szerelem* vállalásával ejt csodálatba. A másik, ön-vivisekcióval határos tudatosítása a szerelem gondokkal terhes voltának: „és megint üldözni kezdte / egymást az éjszakai igen és a nappali nem”. Az éjszakai igen: a test ünnepei. A nappali nem: a közös élet és a közös gondolkodás csődje. A fájdalmat keserű öniróniával fejezi ki legmélyebben a költő. „Megadatott nekem a szellem-szerelem” – a testi létben megsemmisült másik úgy lett „szellemi” társ, hogy a „hús asszonya” már csak szellemi értelemben létezik.

Talán akad egyszer olyan ifjú szakdolgozatíró, aki összehasonlító elemzést készít arról, hogy miben különbözik Csoóri szerelmi gyászkiáltása, az *Elmaradt lázálom* és Tornaié, a *Holdfogyatkozás*. Kimutathatja, hogy az előbbiben egy harmonikus kapcsolatot szüntetett meg a végzet, az utóbbiban viszont egymással harcoló szerelmeket szakított el egymástól a halál. És mindkét esetben milyen nagy s mennyire pótolhatatlan a szerelem –, a gyarlóságban is mennyi nagyság lehetséges.

Fölvetődnek a versekben filozófiai természetű kérdések is, hiszen egy mozgékony, problémákkal teleírt agy küzd azért, hogy intellektualizált Orpheusz-

ként „utolérje” dalaival Alvilágba távozott Eurüdikéjét. Az abszurditást érzékeli ilyen módon, amikor azt mondja például, hogy a féltett másik „el-nem-veszíthető” lett, vagyis iszonyatos arculcsapásként következett be immár az, amire hosszú évekig hiába vágyakozott, mert az elveszítéssel folyamatosan fenyegette a másik.

A könyv gyöngyszemei közül még egyet szeretnék megvilágítani. A *Szépségnek alakjától* című vers a népköltészet sorolós módszerét követi. Íme egy pogány-keresztény motívumokat egyesítő, miniatűr népi teremtésmítosz: „Ég szülte Földet, / Föld szülte fát, / Fa szülte ágát, / Ága szülte bimbaját, / Bimbaja szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Mária szülte Krisztus Urunkat, / A világ megváltóját.” Tornai gyászverse így szól: „Szépségnek alakjától / testnek a ruhától / istennek világtól / szeretetnek vágytól / el kell válnia / s lettél hús asszonya / szent mag is nemlét is / sok titokból mégis / kibomló viola”. Tornai, a világ folklórájának avatott ismerője bizvást kimutathatná, hogy a földkerekség bármely pontján találhatunk ezzel analóg dalformákat, varázsénekeket. Eppen ebben a csupa-gyász és csupa-kétségbeesés kötetében aratja le gyümölcsét legjobb költői, műfordítói és esszéírói stúdiumainak. S amennyiben mi is úgy szemléljük ezt a könyvét, mint „szerelem és filozófia” közös oltványát, akkor elmondhatjuk, hogy valami nagyon örök emberit ragadott meg: az örökélet és a tudás fájáról szakított gyümölcsöt, vállalva ennek következményeit –, a kiűzetést a régóta macacsul keresett és a szerelem nagy pillanataiban megtalált Édenből, és vállalva a kötet háromszor megismételt utolsó szavaként a „sötétedés”-t. Az „örök élet”-ért az „örök emberi” kárpótol.

Alföldy Jenő